

Slobodan Zečević
Filozofski fakultet
Nikšić

PRIVREDNA ETIKA I RAZVOJ RELIGIJE

ECONOMIC ETHICS AND DEVELOPMENT OF RELIGION

ABSTRACT: From the point of view of sociological futurology the main attempt is to get the insight about the role of economic ethics of religions with respect to their future development. The dominant basic economical, political and religious trends are particularly discussed, trends like expansion of the free market, democratic processes and revitalisation of religion. It is indicated that foregoing trends don't have the same influence and that the revitalisation of religion is, infact, her constant transformation caused with global economic/political motions. In the context of these trends it is emphasised that the future of the economic ethics of religions depends on their adaption, i.e. the possibility of their transformation and revitalisation as well.

Key words: sociological futurology, economic ethics, development of religion, basic trends, revitalisation of religion, transformation of religion.

APSTRAKT: Sa stanovišta sociološke futurologije nastoji se sagledati uloga privredne etike religija u njihovom budućem razvoju. Posebno se propituju dominantni bazični ekonomski, politički i religijski trendovi poput globalnog širenja slobodnog tržišta, demokratskih procesa i revitalizacije religije. Ukazuje se da navedeni trendovi nemaju jednak uticaj i da je revitalizacija religije zapravo njena konstantna transformacija, prouzrokovana globalnim ekonomsko-političkim kretanjima. U sklopu tih trendova potencira se da od prilagodljivosti privredne etike religija zavisi njihova budućnost, tj. mogućnost da se transformišu i na taj način revitalizuju.

Ključne riječi: sociološka futurologija, privredna etika, razvoj religije, bazični trendovi, revitalizacija religije, transformacija religije.

Savremeni uslovi društvenog života zahtijevaju od svih učesnika mnogo dinamičniji odnos prema stvarnosti. Dinamiku koju diktira moderni kapitalizam sa neprestanim širenjem slobodnog tržišta na globalnom nivou, niko više ne može pratiti prilagođavanjem promjenama kada one postanu manifestne. Jedan odgovoran odnos prema sebi, društvu i prirodi koja nas okružuje mora uključiti dobro organizovano, fleksibilno i nadasve odgovorno planiranje. Takvo planiranje ne može se sprovesti samo na osnovu uvida u prošlost i sadašnjost već je potrebno i svojevrsno predviđanje budućnosti. Pri tom se ne radi o nekom nenaučnom ili kvazinaučnom postupanju već o svojevrsnom naučnom istraživanju budućnosti na osnovu činjenica sadašnjosti. Da bi se adekvatno odgovorilo na pitanja o mogućim budućim događanjima, stvorena je futurologija. Iako je sporno mogu li predviđanja biti naučna, nije sporno da se na njih mogu primijeniti naučne metode. Na taj način, u stvari, ne dobijamo bukvalno predviđanje budućnosti, već različite modele budućnosti na osnovu „dugoročnih trendova“ ili „trendova budućnosti“ (Ranković, 1995: 10). Futurološka istraživanja posebno

su interesantna na polju društvenih nauka, jer je dinamika društvenog života sve veća, kao i brzina i broj promjena. Dinamiku modernog društvenog života i brzinu promjena E. Gidens metaforički naziva „vožnjom u vatrenim kočijama“, pitajući se „u kojoj meri mi — pri čemu 'mi' znači ljudski rod u celini — možemo da zauzdamo zmajevе kočije, ili barem da njom upravljamo na takav način da što više umanjimo opasnosti“ (Gidens, 1998: 145). Disciplina koja bi pomenutom problematikom u okvirima društva trebalo da se bavi, može da se nazove sociološka futurologija i/ili futurološka sociologija. Pristup koji ovdje zastupamo više bi odgovarao futurološkoj sociologiji, jer se sa stanovišta sociologije bavimo budućnošću društvenih pojava, a ne sa stanovišta futurologije. „Futurološka sociologija predviđa budućnost i na osnovu 'sadašnje budućnosti'. U tu svrhu stvara 'utopijsku oazu' do koje može stići pomoću 'bazičnih tendencija' (Vukićević, 2005: 85). Futurološka sociologija nam pomaže da „projektujemo alternativne budućnosti, a to što se za njih zalažemo može da pomogne da se one ostvare“ (Gidens, 1998: 148).

Prethodna shvatanja i objašnjenja iznesena su da bi se lakše razumjeli principi na kojima počiva sagledavanje osnovne teme rada, tj. odnosa privredne etike i razvoja religije. Naime, uloga privredne etike u razvoju religije nužno uključuje predviđanja zasnovana na sadašnjim trendovima, što nas povezuje sa futurološkom sociologijom. Glavna teza u ovom radu sastoji se u shvatanju da je budući razvoj neke religije usko povezan sa privrednom etikom koju sadrži ta religija. Sadašnji globalni, naročito, ekonomski i politički trendovi iniciraju niz promjena koje pogađaju religije, njihovu strukturu, položaj i uticaj do te mjere da dovodi u pitanje njihov opstanak.

Kao osnovni ambijent u kojem se javljaju relevantni trendovi važni za razumijevanje uloge privredne etike u razvoju religije danas uzimamo proces globalizacije. Globalizacija je jedna od fundamentalnih posljedica modernosti i može se definisati „kao intenzifikacija društvenih odnosa na svetskom planu, koja povezuje udaljena mesta na takav način da lokalna zbivanja uobličavaju događaji koji su se odigrali kilometrima daleko i *vice versa*“ (Gidens, 1998: 69). Društveni odnosi koji daju najenergičniji poticaj procesu globalizacije zasigurno jesu ekonomski odnosi. Razvoj i širenje ekonomskih odnosa obilježava sistem kapitalističke proizvodnje i tržišni način privređivanja. Iz procesa ekonomske globalizacije vođenom modernim kapitalizmom praktično su se kao nužna posljedica razvili svi ostali oblici globalizacijskih procesa, prije svega na političkom i kulturnom polju. Kolika je moć modernog kapitalizma prepoznao je Maks Veber otkrivajući uzroke njegovog nastanka u protestantskoj etici. Nakon pomoći koju je dobio iz protestantizma, „pobjedonosnom kapitalizmu, svakako, otkada se on zasniva na mehaničkoj osnovi, nije više potrebna ova podrška“ (Veber, 1997: 165). Pobjedonosni duh modernog kapitalizma, koji Veber pominje, predstavlja njegovu osobinu koja je ugrađena u globalizacijske procese. Bez te energije modernog kapitalizma teško je predvidjeti drugu snagu koja bi pokrenula ekonomsku, političku i kulturnu globalizaciju. Već iz ovoga jasno je da globalni bazični trendovi imaju različit uticaj na funkcionisanje i razvoj savre-

menog društva i društvenih pojava. Činjenica da globalni ekonomski trendovi determinišu političke i kulturne trendove, mnogo snažnije nego obratno, skreće pažnju na to gdje zapravo treba tražiti glavne uzroke promjena. Toliko su uticaji ekonomskog globalizma dominantni da se politički i kulturni mogu smatrati servisom i propratnom pojavom, ili katalizatorom daljeg jačanja i širenja ekonomskog globalizma. Krize i promjene na bankarskom i berzanskom tržištu, a koje se munjevito šire iz svjetskih centara ekonomske moći i pogađaju sve sfere društva, dovoljan su primjer koliko je ekonomski globalizam dominantan. Prethodno skicirani globalizacioni trendovi predstavljaju kontekst u kome se treba promišljati budući razvoj religije; i pošto su ekonomski uticaji prepoznati kao ključni, pitanje privredne etike religija dobija u tome posebno mjesto.

Često se u društvenim promjenama, koje je proces globalizacije tako snažno pokrenuo, pominje mogućnost i pojava revitalizacije religije, odnosno, oživljavanje uloge religije u društvu, pa čak i vraćanje nekih ranijih pozicija koje je religija imala. Prije svega se tu navode primjeri povratka religije u bivšim socijalističkim društvima. Iako se povratak i revitalizacija religije u bivšim socijalističkim društvima može lako uočiti, ipak je izostao u nekoj značajnijoj mjeri, u smislu vraćanja na pozicije prije uspostavljanja vladavine socijalističkog društvenog sistema. Razloge tome treba tražiti u globalizacionim procesima vođenih modernim kapitalizmom. Socijalistički sistem izgubio je istorijsku bitku od modernog kapitalizma, a isto to se desilo i religiji u zemljama Zapada, u kojima se moderni kapitalizam već dugo razvijao. Potreba za širenjem i profitom koju kapitalizam ima u svojoj osnovi, zahtijevala je slobodan protok roba, ljudi, kapitala, informacija, a sa tim se religijska struktura zasnovana na tradicionalizmu teško mogla nositi. S robom, ljudima, kapitalom, informacijama, stizale su i nove ideje, vjerovanja, nove i druge religije. Tradicionalne religije sve su više počele dobijati konkurenciju. Religija je postala roba kao i svaka druga koja se pokušava izboriti na dinamičnom tržištu modernog kapitalizma, koji sa raspadom socijalističkih sistema dobija još veći globalni značaj. Revitalizacija i obnova religije u bivšim socijalističkim društvima posustaje, čak ponovo gubi na tek dobijenom značaju. Razlog za to jeste što se dinamika promjena u društvu koje donosi globalizacija odvija prebrzo za inertne religijske strukture. Svaki element religije, od učenja, preko rituala, iskustva, simbola, vrijednosti i normi do religijskih organizacija, dolazi pod udar promjena na koje teško daju adekvatne odgovore. Mogućnost da se religije revitalizuju u dinamičnim promjenama koje se neprestano dešavaju graniči sa čudima. Stoga, može se reći da oživljavanje i obnova religija zapravo i nije moguća, već da je neophodna njihova transformacija. No, pitanje je da li se dogmatski sistemi mogu transformisati i ako mogu kako. Ako znamo da su religijska vjerovanja i simbolički sistemi, onda se otvara mogućnost novih tumačenja starih dogmi, postepeno prilagođavanje, a onda i temeljna transformacija strukture religije. Osnovno čemu bi religije trebalo da se prilagode i sa tim usaglase buduću rekonstrukciju i transformaciju jeste moderni kapitalizam, odnosno, principi na kojima počiva. Da bi to bilo moguće, u određenoj religiji treba da postoji odgovarajuća privredna etika.

„Privredna etika“ različito se određuje, pa tako može da označava etičku disciplinu, tj. da bude dio neke filozofske ili teološke etike, a u novije vrijeme povezuje se i sa „poslovnom etikom“, gdje treba da posluži kao sredstvo ekonomske efikasnosti i povećanja profita. Sociološko određenje „privredne etike“ koje je relevantno za razumijevanje razvoja religije u savremenim društvima, oslanja se na shvatanja Maksa Vebera, koji kaže: „U obzir ne dolazi etička teorija teoloških kompendija, koja služi samo kao (pod određenim okolnostima, svakako, važno) sredstvo saznanja, nego praktični podsticaji za delanje, utemeljeni u psihološkim i pragmatičkim povezanostima religija“ (Veber, 1997: 195). Pojašnjavajući Veberovo shvatanje, A. Bus kaže: „U centru Veberove analize bio je prvenstveno onaj tip etike na kojem je religiozni kontekst kao cjelina (na primjer, sadržaj i sredstva spasenja) utemeljio psihološke sankcije, i to samo ukoliko ove sankcije djeluju i u smjeru u kom djeluju, što je ponekad bilo sasvim različito od teoloških doktrina“ (Buss, 1989: 236). Prema ovim navodima, jasno nam je da „privredna etika“ predstavlja svojevrsnu društvenu činjenicu, proizvod društvenog života, koji kao takav stupa u interakciju sa drugim društvenim pojavama i procesima. Privredna etika neke religije jeste, u stvari, njen susret sa društvenom stvarnošću i pojavama koje je sačinjavaju.

Svaka religija, imala ili ne jasno formulisano socijalno učenje, u svom društvenom ispoljavanju imanentno sadrži svojevrsnu privrednu etiku. Ta privredna etika daje praktične podsticaje za djelanje kako svome članstvu tako i onima koji dolaze u društveni dodir sa njom. Praktični poticaji za djelanje mogu da poprime pozitivan i negativan smjer u odnosu na pomenute aktere društvenog života, od kojih prvi vode u sukob i destrukciju, a drugi u saradnju i konstruktivnost. U savremenom društvu, obilježenom dinamičnim globalizacionim procesima, to znači da od privredne etike određene religije zavisi njeno prilagođavanje i transformisanje. Ukoliko privredna etika određene religije dovodi do praktičnog sukobljavanja sa dominantnim silama globalizacionih procesa i ne uspijeva da im se pravovremeno prilagodi, njena uloga i uticaj stagniraće i slabiti. Razvoj religije uopšte i pojedinih religija posebno prema postojećim društvenim trendovima zavisi od njihove privredne etike. Privredna etika religije predstavlja njen socijalni kapital, koji joj omogućava da se na adekvatan način prilagodi promjenama i po potrebi transformiše u neku formu koja korespondira širim društvenim promjenama.

L i t e r a t u r a

- Buss, A. (1989), „The Economic Ethics of Russian-Orthodox Christianity: part I“, u: *International Sociology*, Vol. 4, No 3.
- Gidens, E. (1998), *Posledice modernosti*, „Filip Višnjić“, Beograd.
- Ranković, M. (1995), *Sociologija i futurologija*, Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Beograd.
- Veber, M. (1997), *Sabrani spisi o sociologiji religije*, Tom 1, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad.
- Vukićević, S. (2005), *Sociologija: filozofske pretpostavke i temeljni pojmovi*, Plato, Beograd; Filozofski fakultet, Nikšić.